

Särtryck ur

VÄNBOK TILL
ANNE RAMBERG

Förbud hellre än eget ansvar?
Om lagstiftaren och moralen

OLLE ABRAHAMSSON

Jure Förlag 2019

Förbud hellre än eget ansvar? Om lagstiftaren och moralen

OLLE ABRAHAMSSON

I Lusten att förbjuda genomsyrar politiken och den offentliga förvaltningen

I december 1980 visades i Sveriges Television ett program om våldsfilmerna på videomarknaden. Av inslaget framgick att även minderåriga tittade på *Motorsågsmassakern* och andra våldsrelaterade videofilmerna. En uppdragdebatt följde som tvingade justitieminister Håkan Winberg och utbildningsminister Jan-Erik Wikström att tillkalla en utredning vars ordförande blev författaren och akademiledamoten Per-Olof Sundman. Efter en rekordsnabb lagberedning kunde riksdagen i juni 1981 anta lagen (1981:485) om förbud mot spridning av filmer och videogram med våldsinslag.

I den uppjagade stämning som fortlevde i programinslagets efterdyningar fanns en person som förmådde hålla huvudet kallt – regeringsrådet Gustaf Petrén. Vid nordiska juristmötet i Stockholm 1981 begärde han ordet för ett minnesvärt inlägg: "I botten på den frågan som vi nu diskuterar ligger den människosyn som man har. Tror man på den enskilda människans förmåga att kunna klara sig själv eller måste man hjälpa henne med förbud? Vi hade till exempel i Sverige debatten om videovåldet. För mig var det naturligt att man borde försöka lära barn att tycka illa om att se när människor slår ihjäl varandra på ett blodigt sätt. Andra tyckte det var bättre att man förbjöd barnen att se bilder av sådant våld. Att det bästa är att förbjuda är alltså en väldigt utbredd uppfattning."

Fyra decennier senare kan konstateras att snabblagstiftningen om förbud mot spridning av videovåld ingalunda betydde slutet för en av moralisk indignation framstressad lagstiftning. Benägenheten att söka förbjuda företeelser som man inte gillar har varit fortsatt stark såväl i kanslihuset som i riksdagen. Även tjänstemännen är i allmänhet varmt regleringsvänliga, det hade jag själv många tillfällen att bevittna under mitt långvariga arbete i departement och utskottskansli. Viljan att förbjuda visade sig exempelvis under barnpornografidebatten på 1990-talet, som resulterade i grundlagsändring och förbud mot innehav inte bara av barnpornografiska foton och filmer utan även av teckningar, skulpturer och dockor föreställande rent fiktiva barn i sexuella situationer. Ett senare exempel är lagskärpningen

sommaren 2010 avseende onykterhet till sjöss, där riksdagen förbjöd också en obetydlig förtäring av alkohol vid framförandet av en viss typ av båtar. Kriminaliseringarna medförde ingrepp i vissa människors livsstil trots att de knappast kunde förväntas förbättra situationen vare sig för utsatta barn eller för säkerheten till sjöss. Men för lagstiftaren var det uppenbarligen svårt att uthärda tanken att det finns människor som ägnar intresse åt tecknade barnpornografiska serier, typ japanska mangaalbum (jfr NJA 2012 s. 400), eller som anser att båtliv och ett måttfullt alkoholintag är en glädjefylld kombination under semestern. Ett kanske ännu tydligare exempel på politikers vilja att förbjuda sådant de själva tycker illa om är återkriminaliseringen av tidelag år 2014. Eller det alltjämt upprätthållna straffbudet om incest, som i en tid av säkra preventivmedel och fri abort inte kan motiveras på annat än moralisk grund.

Våren 2018 hade regeringen långt gångna planer på att lägga fram en proposition om förbud mot sexköp utomlands. Förbudet förutsatte att gärningen skulle kunna lagföras i Sverige även om den inte var straffbelagd i det land där den begicks. För de flesta var det uppenbart att en sådan utökad kriminalisering inte alls skulle hjälpa prostitutionens offer i Bortre Orienten och annorstädes, men för regeringen och riksdagsmajoriteten var det av moraliska och symboliska skäl likväl viktigt att genomdriva lagstiftningen. Advokatsamfundet hade i sitt remissvar den 24 oktober 2016, undertecknat av dess generalsekreterare Anne Ramberg, klokt nog varnat för följderna av att i detta fall göra undantag från kravet på dubbel straffbarhet. Lagrådet avstyrkte senare på samma grund förslaget och anförde: "För varje steg som Sverige tar i riktning mot en uppluckring av den internationellt accepterade grundprincipen om krav på dubbel straffbarhet påverkas Sveriges möjligheter att värna rätten att bestämma över vilket handlande på svensk mark som ska kunna bestraffas." Sedan även den kristdemokratiska riksdagsgruppen – i april 2018 – under viss vända bestämt sig för att inte stödja förslaget insåg regeringen att det förmodligen skulle falla i riksdagen och avstod då ifrån att gå fram med en proposition i ämnet.

Exemplen på när förbud har ansetts vara det bästa alternativet är legio när det gäller sådan lagstiftning som rör folkhälsa, arbetsliv, trafiksäkerhet, vapen användning och miljöskydd. Ett hösten 2018 aktuellt fall som särskilt tydligt visar hur stark viljan är att genom kriminalisering försöka komma till rätta med oönskade företeelser i samhället är det pågående arbetet med att i lag förbjuda rasistiska organisationer. Initiativet utlöstes av att ett 30-tal nynazister hade löpt amok under politikerveckan i Almedalen; fem av dem anhölls misstänkta för hets mot folkgrupp efter att bland annat ha ropat "Sieg heil". Efter händelsen förklarade justitieminister Morgan Johansson att regeringen avsåg att i parlamentariskt samförstånd ta fram direktiv till en utredning i syfte att förbjuda rasistiska organisationer. På frågan hur ett sådant förbud förhöll sig till friheten att uttrycka åsikter svarade Johansson

i *Sydsvenskan* den 13 juli 2018: "Visst, det finns en risk att vi hamnar i en diskussion om att man inte har rätt att tycka vad man vill, men samtidigt kan det inte vara tillåtet att jaga och hetsa mot människor."

Den borgerliga oppositionen ställde sig i princip positiv till regeringens initiativ, dock menade moderaternas partiledare Ulf Kristersson att förbudet i stället borde ta sikte på "våldsbejakande" organisationer. I en debattartikel i *Svenska Dagbladet* den 30 juni 2018 skrev Kristersson bland annat: "Att misshandla, hota eller kränka andra är förstås straffbart redan idag. Men det räcker inte. Värnet av demokratin kräver mer. Vi vill därför införa en bredare kriminalisering som träffar den som aktivt deltar i eller stödjer våldsbejakande organisationers verksamhet."

Även om nynazismen sett till antalet aktiva anhängare är en helt marginell företeelse i dagens Sverige innebär den naturligtvis stora problem när den tar sig sådana uttryck som i Almedalen och även i Ludvika under valrörelsen 2018 och i Göteborg i anslutning till Bokmässan 2017. Man kan dock konstatera att dessa problem till stor del hade kunnat undvikas med mer kraftfulla polisiära ingripanden. Det är också tydligt att kraven på förbud mot rasistiska eller våldsbejakande organisationer har framförts utan några mer djupgående överväganden om vilka reella nyttoeffekter som skulle kunna uppnås och inte minst hur yttrandefriheten skulle komma att påverkas. Det förhållandet att grundlagen numera tillåter ett föreningsförbud och att ett sådant förbud har införts i några andra länder tycks ha gjort vidare överväganden överflödiga. Sådana hade man annars kunnat förvänta sig mot bakgrund av att ett förbud mot vissa politiska organisationer skulle innebära den kanske mest dramatiska begränsningen av våra demokratiska rättigheter sedan beredskapstidens transportförbud avseende ett antal oppositionella tidningar, ett förbud som den gången kunde rättfärdigas med att riket stod inför ett överhängande krigshot. Men för att återigen citera Gustaf Petrén: "Att det bästa är att förbjuda är alltså en väldigt utbredd uppfattning."

2 Civilkurageutredningen

Problematiken med sådan förbudslagstiftning som drivs fram av moralisk indignation och av ett starkt ogillande av själva företeelsen kom jag själv i kontakt med då jag hösten 2009 av regeringen utsågs till särskild utredare med uppgift att "göra en genomgripande analys av behovet att ändra lagstiftningen om skyldighet att agera vid farliga situationer eller att bistå nödställda personer". (Skyldighet att agera är ju spegelbilden av förbud mot passivitet.) Bakgrunden var att det i Sverige, till skillnad från i åtskilliga andra länder, inte finns och aldrig har funnits något generellt

krav på medborgarna att bistå varandra i nödsituationer, inte ens om det gäller att rädda livet på någon som befinner sig i livsfara. Direktiven till Handlingspliktutredningen (Ju 2009:15), som den formellt kom att kallas, anvisade mig att lägga fram ett motiverat och tekniskt fungerande förslag till lagstiftning. Om jag kom fram till att den av mig föreslagna lagstiftningen inte behövdes skulle jag redovisa skälen också för den ståndpunkten. Jag upplevde inga problem med att på dessa något originella villkor åta mig det intressanta uppdraget.

Frågan om en civilkuragelag hade utretts flera gånger tidigare. Bland annat hade den så kallade Straffansvarsutredningen under ledning av sedermera justitierådet Martin Borgeke år 1996 lagt fram ett lagförslag som regeringen dock inte ansåg kunna läggas till grund för lagstiftning (prop. 2000/01:85, s. 21 ff.). För egen del kom jag till skillnad från Borgekes utredning fram till att landet och dess medborgare även i fortsättningen borde kunna klara sig utmärkt väl utan en straffsanktionerad allmän skyldighet att ingripa när någon är i nöd. Mina skäl var till dels baserade på en nyttokalkyl. Jag fann det verklighetsfrämmande att människor i en akut krissituation frågar sig vad lagboken innehåller innan de bestämmer sig för att bistå eller inte bistå en nödställd medmänniska. En civilkurageplikt skulle därmed inte få någon konkret betydelse. Däremot skulle den få vissa direkt negativa effekter. Jag lyfte särskilt fram att den skulle minska människors benägenhet att anmäla och vittna om övergrepp och olyckshändelser när de själva inte gjort tillräckligt för att hjälpa. Om en civilkurageplikt infördes skulle de löpa risken att bli misstänkta och lagförda för sin underlåtenhet att ingripa.

Det för mig avgörande argumentet mot en straffsanktionerad handlingsplikt var emellertid av annat slag och utgick från frågan hur man bör se på förhållandet mellan staten och medborgarna. Jag ansåg att staten så långt möjligt bör ge medborgarna frihet att med ansvar inför sig själva och sina samveten avgöra hur de bäst skall förhålla sig i moraliska frågor. Endast när ingen annan möjlighet återstår bör staten ingripa med lagstiftning och förbud. I betänkandet (SOU 2011:16, s. 111) skrev jag: "Den tyngst vägande invändningen [mot en lagreglering] har att göra med vilken typ av samhälle vi vill ha: Ett begränsande sådant där staten inte lämnar utrymme för medborgarna att själva ta ställning till frågor om rätt och orätt, eller ett samhälle där individen ges möjlighet att fritt under eget ansvar avgöra vilka förhållningssätt som är moraliskt försvarbara? Ett övergripande svar på den frågan är att staten så långt möjligt bör visa respekt för individens rätt att själv forma sitt liv." Bland de filosofer och politiska tänkare som jag refererade till i utredningsbetänkandet fanns grundaren av den kritiska filosofin, Immanuel Kant (1724–1804), som menar att en handling har moraliskt värde endast om den utförs av god vilja; så snart det finns ett annat motiv bakom – såsom fruktan för bestraffning – går det moraliska värdet förlorat.

3 Remissutfallet

Regeringen delade min bedömning att någon allmän straffsanktionerad skyldighet att hjälpa nödställda inte borde införas i lagstiftningen. Eftersom regeringen inte gick vidare med lagrådsremiss och proposition blev remissinstansernas yttranden varken refererade till eller, än mindre, publicerade i riksdagstrycket. Mycken tankemöda lades dock ner på dessa yttranden, och ett antal av dem förtjänar att lyftas fram i ljuset.

Sveriges advokatsamfund tvekade inte att stå upp för individens rätt att själv ta ansvar för sitt sätt att bete sig i moraliska frågor. Samfundet delade således utredningens bedömning att det inte bör införas en straffsanktionerad allmän skyldighet att bistå nödställda personer. I en ledarkrönika i *Advokaten* nr 3 år 2011 belyste Anne Ramberg skälen för ställningstagandet. Hon sade sig vara benägen att hålla med om utredningens slutsatser trots att den allmänna moraluppfattningen förmodligen är att det råder en förpliktelse att ingripa. Men enligt Anne Ramberg fanns det ingen motsägelse mellan att ha en stark och välgrundad moralisk inställning i en viss fråga och ändå vilja avstå från lagstiftning när man ser att en sådan möter principiella problem från andra mer övergripande utgångspunkter.

För lagstiftningslinjen talade emellertid flera av de remissinstanser som brukar tillmätas särskild tyngd. *Svea hovrätt* anförde i sitt av presidenten Fredrik Wersäll undertecknade yttrande att det allmänt sett torde finnas ett värde i att straffrättsligt ansvar kan aktualiseras i situationer som är påtagligt straffvärda. Hovrätten konstaterade att en lagstiftning om allmän handlingsplikt finns i våra nordiska grannländer liksom i många andra europeiska länder och menade att "[ä]ven om en lagstiftning av detta slag måhända inte får något större praktiskt genomslag är det hovrättens uppfattning att de skäl som talar för en sådan ordning ändå klart överväger de skäl som talar emot".

Frågans polariserande karaktär kom särskilt tydligt till uttryck i de omfattande yttranden som lämnades av *Uppsala universitet*. Universitetets juridiska institution, som avgav sitt remissvar på förslag av professor Magnus Ulväng, sade sig inte kunna "se annat än att mot det befintliga utredningsunderlaget skulle en kriminalisering kunna fylla en normativ lucka i den befintliga lagstiftningen" och förordade en allmän straffsanktionerad plikt att bistå nödställda personer. Den teologiska institutionen, vars yttrande utformades av professorn i etik Carl-Henrik Grenholm, landade efter ett likaledes mycket utförligt resonemang i motsatt ståndpunkt och menade att det fanns goda skäl att instämma i utredarens slutsats: "Även om varje människa har en moralisk skyldighet att hjälpa den som är nödställd, så finns det starka skäl mot en allmän kriminalisering av den som underlåter att bistå nödställda personer."

I betänkandet hade jag som alltför långtgående kritiserat den så kallade garantläran såsom denna beskrivs i Asp/Ulväng/Jareborgs lärobok *Kriminalrättens grunder*, 2010. Jag menade, med hänvisning till bland annat den gamle straffrättsprofessorn Ivar Agge, att denna lära alltför mycket utsträcker kretsen av dem som redan enligt gällande rätt kan ådra sig straffrättsligt ansvar för underlåtenhet att ingripa. Därmed hade jag beträtt minerad mark, vilket också visade sig i det av Ulväng utarbetade yttrandet. Här är inte platsen att i detalj redogöra för respektive skilda uppfattningar, men upprördheten från det uppsaliensiska lägret gick inte att ta miste på. Betänkandetexten ansågs bland annat lida av att "den innehåller ett flertal missförstånd och vissa felaktigheter rörande den straffrättsliga begreppsbyggnaden och dogmatiken, vilket försvårar möjligheterna att yttra sig över beskrivningen av gällande rätt och behovet av lagstiftning (se främst redogörelsen för garantläran och den s.k. rättspliktsteorin, men också allmänna frågor om brottsbeskrivningsenlighet och kausalitet)". Och de avsnitt i utredningsbetänkandet som benämndes moralfilosofiska och politiskt filosofiska utgångspunkter förkastades i remissyttrandet såsom "besvärande ytliga och främst inriktade på teorier som i allt väsentligt saknar betydelse för svenska förhållanden och det eventuella behovet av en lagstiftning idag".

Också *Stockholms universitet*, juridiska fakultetsnämnden, gav uttryck för en ambivalent hållning. Dess yttrande, som hade beretts av sedermera justitierådet Petter Asp i samråd med docent Annika Norée och undertecknats av dekanus, professor Said Mahmoudi, utmynnade "med viss tvekan" i att skälen för en kriminalisering övervägde. Fakultetsnämnden menade att utredningen alltför starkt betonade skillnaden mellan underlåtenhet och handling samt framhöll att straffrätten i grunden alltid bygger på ställningstaganden i moraliska frågor och att frågor om kriminalisering av underlåtenhet härvidlag inte intar någon särställning. Enligt fakultetsnämnden borde det avgörande för kriminaliseringsfrågan i stället vara en avvägning mellan å ena sidan intresset av att kriminalisera det påtagligt straffvärda och å ena sidan frånvaron av ett praktiskt behov i kombination med risken för oönskade effekter. Utfallet av denna avvägning beskrevs som inte alls självklart, men sammantaget fann alltså fakultetsnämnden att skälen för en kriminalisering övervägde.

Juridiska fakultetsstyrelsen vid *Lunds universitet* delegerade till professor Per Ole Träskman att utarbeta dess remissvar, som var entydigt: "— — — delar helt utredarens uppfattning. På grund av de skäl som anförs i utredningens betänkande finns det inte någon anledning att införa en straffsanktionerad allmän skyldighet att bistå nödställda personer."

Mer ifrågasättande, för att inte säga ytterst kritiskt till utredningens *far niente*, var det remissyttrande som professor Josef Zila utarbetade på uppdrag av *Örebro universitet*. I yttrandet framhålls att de betänkligheter som utredningen anförde mot en straffsanktionering lika väl skulle kunna riktas

mot ett stort antal redan gällande straffrättsliga normer av symbolkaraktär. Som exempel härpå nämndes brottet *grov kvinnofridskränkning* (som införts trots att det redan fanns ett brott benämnt *grov fridskränkning*), *bidragsbrottslagen* och den, såvitt Örebro universitet kände till, aldrig tillämpade bestämmelsen i 23 kap. 6 § tredje stycket brottsbalken som straffbelägger föräldrar m.fl. som underlåter att hindra den som står under deras vårdnad eller lydnad från att begå brott. Utredningens farhågor rörande vittnens obenägenhet att ställa upp för polis och rättsväsende om underlåtenhet att hjälpa skulle kriminaliseras ansågs vara av rent spekulativ karaktär utan minsta belägg. Universitetet varnade också för en alltför stor svensk självgodhet: "Bortsett [från] alla argument som kan hittas mot eller för en eventuell kriminalisering av underlåtenhet att hjälpa den nödställda är det ett faktum att Sverige i princip i vår kulturkrets är ensam om att inte uttryckligen lagfästa det starka och självklara moraliska bud som en eventuell straffbestämmelse vore förankrad i. I Norden och i alla europeiska länder – med ytterst få undantag – finns motsvarande bestämmelser, utan att de farhågor som utredningen lyfter fram skulle göra sig gällande. Man måste fråga sig vad det är som – enligt utredningen – gör Sverige så unikt i detta hänseende. – Till skillnad från utredningen anser Örebro universitet att det är angeläget att underlåtenhet att hjälpa den nödställda straffbeläggs."

Flertalet av de juridiskt tunga remissinstanserna, såsom *Justitieombudsmannen* företrädd av Lars Lindström, *Justitiekanslern* Anna Skarhed, *Riksåklagaren* Anders Perklev, *Göta hovrätt* genom dess president Sten Andersson och *Hovrätten för Nedre Norrland* genom tillförordnade presidenten K-G Ekeberg, delade dock utredningens skepsis i frågan om behovet av lagstiftning. Detsamma gjorde *Uppsala och Jönköpings tingsrätter* som i sina yttranden särskilt varnade för att en kriminalisering skulle göra det ännu svårare att få vittnen att berätta vad de varit med om i de fall då de själva av olika anledningar inte ingripit för att hjälpa en nödställd.

4 Madeleine Leijonhufvud intervenerar

År 1990 mördades en 89-årig man i sitt hem i Lindome söder om Göteborg av ett slag med en stekpanna mot huvudet. Utredningen gav vid handen att en av två misstänkta personer måste ha utdelat det dödande slaget, men eftersom det inte gick att få klarhet i vem av dem som hållit i skaftet gick båda fria. Med anledning av denna så kallade Lindomeproblematik fick professorn i straffrätt Madeleine Leijonhufvud regeringens uppdrag att närmare belysa de frågeställningar som avgörandet kunde ge anledning till. I departementspromemorian *Efter Lindome*, Ds 1993:15, avvisade hon tanken på ett lägre beviskrav men föreslog ett utökad straffansvar för

medhjälp till brott samt ett vidgat ansvar för underlåtenhet att hindra, anmäla eller avslöja brott.

Genom sitt utredningsuppdrag blev Madeleine Leijonhufvud även engagerad i frågan huruvida medborgarnas moraliska plikt att hjälpa medmänniskor som utsätts för brott eller på annat sätt befinner sig i nöd bör komma till uttryck också i lagstiftningen. Så snart remissförfarandet av mitt civilkuragebetänkande hade inletts gav hon till Justitiedepartementet in ett eget yttrande i saken. Hon inledde med att som obestyrkta hypoteser döma ut utredningens farhågor om att personer som underlåtit att ingripa till hjälp för en nödställd inte skulle våga vittna om händelsen. Något empiriskt stöd härför fanns enligt Madeleine Leijonhufvud inte i de länder där en civilkurageplikt rådde. Vidare hänvisade hon till den allmänna rättsuppfattningen såsom den kom till uttryck i en av Kristdemokraterna beställd opinionsundersökning. Enligt denna undersökning, som också återges i betänkandet, skulle en majoritet av de tillfrågade personerna känna sig tryggare om det fanns en lagstadgad plikt att efter förmåga bistå nödställda.

Civilkurageutredningens uppfattning att staten så långt möjligt bör hålla sig neutral i moraliska frågor och inte utan mycket starka skäl inskrida med förbud och för medborgarna tvingande regler kommenterade hon med att moraliska överväganden ligger bakom snart sagt varje straffbestämmelse: "Vad det i grunden handlar om är vad vi ser som våra medborgerliga skyldigheter. I en tid då vi starkt betonar våra medborgerliga rättigheter är det högst rimligt att här, i likhet med vad som sker i våra grannländer, hävda att vi har vissa basala skyldigheter mot varandra. Det sker också lagstiftningsvägen från tid till annan. Vi ska naturligtvis undvika 'överreglering' och inte 'i onödan reglera medborgarnas förehavanden' – som utredaren axiomatiskt uttrycker sig. Att en lagstadgad skyldighet att bistå nödställd när det kan ske utan fara för en själv skulle vara en sådan onödighet eller 'klåfingrighet' – just för oss i Sverige – har dock utredaren inte lyckats visa."

Madeleine Leijonhufvud avslutade sitt yttrande som det anstår en luttrad juridiklärare: "Utredaren beskriver Lindomesituationen med formuleringen 'de misstänkta skyllde på varandra'. Att *skylla på* någon innebär att man själv är skyldig. Den som själv är oskyldig och berättar att det är någon annan som gjort det *skyller* inte på den andre. Eftersom ingen vet om någon av personerna i en situation som den i Lindomefallet faktiskt är oskyldig bör man i juridiska texter undvika den formuleringen."

Jag tar till mig denna befogade tillrättavising av Madeleine Leijonhufvud, som – trots att ålderskillnaden mellan oss var ganska ringa – såsom tf. professor skrev in mitt examensbetyg i ämnet straffrätt i Lund 1971. Madeleine Leijonhufvud avled sommaren 2018. Hennes röst är mycket saknad.

5 Civilkuragefrågan lär dyka upp igen

Under de närmare åtta år som förflutit sedan ”min” civilkurageutredning avrådde från införandet av en straffsanktionerad allmän plikt att bistå nödställda har statsmakterna inte visat något intresse för att gå vidare med frågan. Det kan tydas som att man har övertygats av utredningens argument, att man inte har sett några politiska vinster med att söka genomdriva en civilkuragelagstiftning eller att Regeringskansliet varit överhopat med andra, som mer angelägna bedömda lagstiftningsprojekt. Förmodligen har en kombination av dessa faktorer bidragit till att frågan sedan dess har fått vila i godan ro. Men vad som vilar är icke dött. Motioner om en civilkuragelag väcks återkommande i riksdagen och så sent som våren 2018 argumenterade Kristdemokraternas rättspolitiska talesperson i *Dagens Juridik* den 8 maj 2018 energiskt mot utredningens slutsatser och för en tvingande lag om handlingsplikt. Vid ungefär samma tid förklarade Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson, i en debattartikel i *Mittmediatidningarna*, att hans parti vill att det införs en ”civilkuragelag och en medborgarplikt”.

På frågan hur mycket staten skall styra medborgarna och vad som bör lämnas åt dem själva att efter eget samvete bestämma finns inget slutgiltigt svar. För politiker som vill ge intryck av ansvarstagande och handlingskraft förblir det frestande att genom lagstiftning söka komma till rätta med beteenden som de och deras väljare uppfattar som moraliskt tvivelaktiga. Därför skall man nog inte bli mycket förvånad om komplexet civilkurage/handlingsplikt aktualiseras på nytt och kanske blir föremål för ännu en statlig utredning. En trösterik tanke är att en sådan utredning i så fall har fördelen av att kunna bygga vidare på de tankar som finns i betänkandet *Allmän skyldighet att hjälpa nödställda?* och i de tillhörande innehållsrika remissyttrandena.

